

GRAO DE ESTEREOTÍPIA E VARIÁBEIS AFECTIVO-MOTIVACIONAIS DA APRENDIZAXE ESCOLAR: AUTOCONCEITO E AUTOESTIMA¹

Ana **PORTO RIOBOO**

Rosa **SANTÓRUM PAZ**

Dpto. Psicología Evolutiva e da Educación

Universidade de A Coruña

RESUMO

Este estudo ten por obxectivo a análise das posibles relacións entre estereotipos de xénero e autoconceito-autoestima. Para tal propósito a mostra inicial de 842 alunas e alumnos de 2º e 4º da ESO das catro provincias galegas foi dividida en grupos atendendo ao grao de estereotipía, dos cais seleccionamos os máis extremos do contínuo: alunado non estereotipado (N = 229) e moi estereotipado (N = 209). Os resultados indicaron que as alunas non estereotipadas obtíñan puntuacións máis elevadas nas catro dimensións do autoconceito avaliadas (xeral, académico, verbal e matemático) en relación coas súas compañeiras estereotipadas, que pola contra presentaron unha autoestima máis negativa. Sen embargo, entre os alumnos estereotipados e non estereotipados practicamente non se amosaron diferenzas nestas variábeis analizadas.

self-conception/self-confidence. In order to do this, the initial sample of 842 pupils in 2nd and 4th years of ESO (Spanish Compulsory Secondary Education), taken from the four provinces of Galiza, were divided into groups in view of the degree of stereotypicality, of whom the most extreme of the continuous were selected: nonstereotyped pupils (N=229) and highly stereotyped ones (N=209). The results indicated that nonstereotyped female students got higher marks than their stereotyped female schoolmates in the four dimensions of self-conception that were evaluated (general, academic, verbal and mathematical); the second group of pupils presented a more negative level of self-confidence. However, practically no differences were found between stereotyped and nonstereotyped male pupils with regard to the analysed variables.

INTRODUCCIÓN

Os estereotipos de xénero son definidos frecuentemente como un sistema de crenzas estruturadas acerca das características, atributos e comportamentos que se pensa que son

ABSTRACT

The aim of this study is to analyse possible relationships between gender stereotypes and

1. Este artigo xorde do Proxecto FEDER IFD97-1823 Los contextos de aprendizaxe y desarrollo en la educación secundaria obligatoria (ESO): Perspectivas de intervención psicopedagógica sobre el fracaso escolar en la Comunidad Autónoma de Galicia. Dirección General de Investigación. Ministerio de Ciencia y Tecnología. Madrid

próprias e esperábeis das mulleres e dos homes (Martin e cols., 1990; Gardner, 1994; Hamilton e Sherman, 1994). Estas opinións ou crenzas impoñen-se como un cliché aos membros dos grupos sexuais, que tratarán de acercarse ás características e atributos que os definen, ademais de manifestar actitudes, preferencias e percepcións congruentes coas expectativas de xénero.

Poden conceptualizar-se segundo Neto e cols (1999) a dous niveis: por un lado como estereotipos de papeis de xénero que designan as crenzas compartidas sobre as actividades apropiadas ás mulleres e aos homes, e por outro lado como estereotipos de características de xénero que inclúen os trazos psicolóxicos que diferencialmente se atribúen a ambos sexos. Polo tanto pode-se concluir que os estereotipos de xénero refíren-se ás representacións xeralizadas e socialmente valoradas sobre o que as mulleres e os homes deben “ser” (características de xénero) e “facer” (papeis de xénero). Pola súa parte Santos Guerra (1998) destaca que os estereotipos axudan a coñecer as expectativas que se esperan de cada persoa en razón de súa pertenza a un ou outro sexo.

Na formación dos estereotipos interveñen procesos psicolóxicos de natureza cognitiva, motivacional-emocional e social actuando estes de forma interactiva; conlevan un desenvolvemento evolutivo considerábel, no que participan os factores que conforman o contexto particular de cada grupo, as experiencias vividas e o grao de elaboración persoal das mesmas estreitamente vencellado ao nivel de madurez psíquica (Cano e Ros, 1994; Barberá, 1998; Neto e cols., 1999). A vertente cognitiva situa ao estereotipo no ámbito dos procesos cognitivos relacionados coa categorización (Tajfel, 1981/1982) e cun tipo de representación mental (Sherman, 1996). As persoas simplifícan a realidade mediante un proceso de selección da información, o que conleva un esquecemento de diferéncias persoais. A través da vertente emotiva concebe-

se ao estereotipo como un proceso perceptivo rixido asociado ao prexuízo, quer dicir, a unha actitude evaluativa baseada en sentimentos favorábeis ou desfavorábeis relativos ao contido dos estereotipos. Neste sentido Michel (1987) destaca a escasa distancia existente entre os prexuízos –como opinión preconcebida e determinada por factores sociais e/ou educativos- e os estereotipos expresados por meio de xuízos de opinión e sentimentos. Por último, o nivel social contempla o proceso da estereotípia relacionado coas funcións sociais intra e intergrupais.

Unha das principais áreas de estudo dentro do tema dos estereotipos de xénero foi a descrición do contido de tais estereotipos. En xeral, existe un alto grao de consenso sobre cais son os trazos máis frecuentemente atribuídos á muller e ao home, constituindo imaxes diferentes de cada un dos sexos. Os estudos sobre os estereotipos de xénero máis amplamente citados son os desenvolvidos por Broverman e cols. (Broverman e cols, 1972) que identificaron dous grupos de trazos asociados coas mulleres e cos homes, a simpatía e a expresividade estaban máis asociados coas mulleres e a competencia e racionalidade caracterizaban máis aos homes, desta maneira enfatizaban trazos de personalidade como núcleo dos estereotipos de xénero. Na opinión de Deaux e Lewis (1984) esta abordaxe dos estereotipos que samente ten en conta trazos de personalidade é insuficiente para unha verdadeira comprensión do proceso de estereotípia.

Sen embargo, segundo Moya (1985) os trazos característicos dos estereotipos poderían-se agrupar en tres grupos. O primeiro refírese a aptitudes, os homes son considerados máis intelixentes, fortes e hábeis que as mulleres; o segundo a intereses e valores, as mulleres están máis interesadas polos valores estéticos e sociais e os homes polos valores económicos e políticos; canto ao último grupo que considera características de personalidade, os trazos asociados ás mulleres serían a expresividade, a afectividade e a dependén-

cia, mentres que os asociados aos homes serían a inexpresividade, a motivación para o éxito, a dominancia e a independencia. Os estereotipos de xénero conlevan case sempre un marcado aspecto valorativo, en xeral os trazos que compoñen o estereotipo masculino son valorados de forma máis positiva que os trazos do estereotipo feminino (Deaux e Kite, 1987; Matlin, 1987; Lips, 1988; Cremades e cols., 1991).

Os estereotipos sexistas, que se adquiren a través do medio e da aprendizaxe cultural, actúan baixo parámetros dun esquema binario non equitativo atribuíndo ás mulleres unhas cualidades e debilidades que non se recoñecen nos homes. Segundo Archer (1984) non regulan os comportamentos feminino e masculino coa mesma intensidade, xa que o masculino é máis ríxido estando os nenos e xóvenes máis presionados polos axentes de socialización a comportar-se de acordo cos contidos do seu estereotipo. O estereotipo feminino é máis flexíbel (Pitcher e Schultz, 1983; Turner e cols., 1993; Pomar, 1997) de modo que ás nenas permítese-lles traspasar as fronteiras do seu estereotipo cara o masculino dada a conciencia de maior prestíxio social do papel masculino.

Os estereotipos de xénero constitúen un aspecto importante do período evolutivo da adolescencia incidindo na relevancia que lle conceden a determinadas dimensións do autoconceito, de modo que as autopercepcións estarían baseadas nos estereotipos sexuais tradicionais. Os estudos de meta-análise realizados dende o ano 1984 informaron dunha pequena mas significativa diferenza na autoestima favorable aos rapaces (Feingold, 1994; Hyde e Frost, 1993) e no autoconceito xeral (Hattie, 1992). En moitas investigacións atopouse que as rapazas se preocupan máis da aparencia física que os rapaces, unha diferenza que se incrementa durante a adolescencia (Mendelson, e cols., 1996; Roberts, 1991) o que pode influir na aparición de diferenzas sexuais na autoestima. Noutros estudos cando

se mediu o autoconceito global non se encontraron diferenzas sexuais pero si cando se avaliaron dimensións específicas do autoconceito. Cando as diferenzas aparecen, xeralmente van na liña dos estereotipos de xénero e a socialización diferencial, quer dicir, ambos pontúan máis alto en dimensións do autoconceito que están estereotipadamente asociadas co xénero (Jackson, e cols., 1994; Stake, 1992). As rapazas e as mulleres expresan máis confianza nas tarefas verbais mentres que eles manifestan maior confianza ante as tarefas matemáticas (Byrne e Shavelson, 1986; Hackett e cols., 1990; Skaalvik e Rankin, 1990).

A través da socialización diferencial as nenas e adolescentes son estimuladas para desenvolver un autoconceito no que se enfatizan as relacións con outras persoas e a comunicación mentres que nos nenos e xóvenes trata-se de desenvolver un autoconceito no que a separación das demais persoas e a independencia é o máis importante. Desta forma as nenas e adolescentes tenden a valorar-se máis alto en medidas que requiren habilidades para establecer relacións con outras persoas e en medidas que reflicten bondade (Gadzella e Williamson, 1984; Marsh e Shavelson, 1985; Skaalvik, 1986; Stake, 1992), eles pola súa parte valoran-se máis en medidas que requiren habilidade para ser persuasivo, dominante e líder e nas que avalían a capacidade para manter a estabilidade interior baixo control (Andrews, 1987; Marsh e Shavelson, 1985; Zuckerman, 1989; Stake, 1992).

Joseph e cols. (1992) tamén encontraron diferenzas de xénero no autoconceito académico consistentes cos estereotipos de xénero e con perspectivas teóricas acerca da construción do xénero. Segundo estas perspectivas as mulleres teñen máis posibilidades de ter un autoconceito colectivo, agrupado e conectado, mentres que os varóns teñen máis probabilidades de presentar un autoconceito autónomo, independente e individualista. Os resultados da investigación de Joseph e cols.

revelaron que para ambos sexos a autoavaliación global estaba relacionada coas normas de xénero apropiadas culturalmente. Sen embargo, a dirección desta relación non está clara, xa que, por unha parte, se as normas culturais predominantes apoian os roles tradicionais de xénero as actitudes de xénero máis tradicionais estarían asociadas cunha auto-valoración máis favorábel, e alternativamente, se as normas culturais apoian os roles de xénero non tradicionais entón as actitudes de xénero máis tradicionais deberían estar asociadas cun autoconceito menos favorábel. Outros estudos sobre a auto-valoración informaron que cando se encontraron diferencias sexuais relacionadas con esta área (auto-confianza, expectativas de éxito, atribucións para os resultados de éxito) case sempre eran favorábeis aos rapaces (Ruble e cols., 1993).

OBXECTIVOS E HIPÓTESES

Stake (1992) revisando as diferencias de xénero no autoconceito global concluíu que estas xeralmente concordan cos estereotipos de xénero e coa socialización diferencial, mentres que a evidencia relativa ás diferencias de xénero no autoconceito académico é menos concluínte xa que nalguns estudos non se encontraron diferencias e noutros detectouse un autoconceito académico máis alto nos varóns. O noso propósito é comprobar as semellanzas e diferencias no autoconceito do alumnado estereotipado e non estereotipado obxecto de estudo e no caso de encontrar diferencias analizar se estas están relacionadas cos estereotipos de xénero.

A hipótese que queremos comprobar é que as alunas e alumnos desta mostra non presentarán diferencias na súa auto-avaliación global mas si en dimensións específicas do autoconceito, diferencias coincidentes cos estereotipos de xénero e coa socialización diferencial. Así, de acordo cos estereotipos de xénero as alunas máis estereotipadas presentarán un autoconceito verbal máis alto que os alu-

nos máis estereotipados e estes un autoconceito matemático maior que o das súas compañeiras. Na mesma liña, tamén hipotetizamos diferencias no autoconceito do alumnado estereotipado e non estereotipado, e que as alunas máis estereotipadas presentarán unha autoestima máis negativa que as súas compañeiras e compañeiros e consecuentemente as alunas non estereotipadas manifestarán unha auto-valoración máis alta.

PROCEDIMENTO E TÉCNICAS DE ANÁLISES

Mostra

A mostra total obxecto da investigación foi de 842 alunas e alumnos de 2º e 4º da ESO. Os centros onde se obtiveron os datos están ubicados nas catro provincias galegas. En concreto, na provincia de Pontevedra o alumnado representa o 40,1% (338), en A Coruña supón un 33,1% (279), en Lugo as alunas e alumnos que cumprimentaron os cuestionarios desta mostra constitúen un 21,7% (183), mentres que na provincia de Ourense o alumnado informante foi do 5% (42).

A distribución da mostra en canto á variable curso foi a seguinte: 432 cursaban 2º curso da ESO e 410 era alumnado de 4º da ESO. En relación á variable sexo está formada por 412 mulleres e 430 homes (48,9% e 51,1%, respectivamente).

Para obter un índice do grao de estereotipía utilizamos as Escalas A e B do Cuestionario de Percepción de Xénero (CPX), o cuestionario ¿Quen Fai Que? (QFQ), e do Inventario de Actitudes de Xénero (XAI) seleccionamos os ítems do Factor 1 (Liderazgo Político e Roles de Traballo) e dos Factores 2 e 3 conxuntamente (Valores Expresivos-Comunais e Instrumentais-Axentes, respectivamente) –ver descrición no apartado de instrumentos de medida-. En cada Escala obtivo-se unha puntuación global que foi transformada nunha pon-

tuación t ($\xi = 50$ e $S\xi = 10$), ademais en cada unha das cinco Escalas dividimos a mostra en dous grupos; estes grupos obtiveron-se a partir da mediana en cada unha das Escalas, que

dicer cada grupo compon-se de aquel alunado que en cada Escala pontua por enriba ou por debaixo do valor ou punto que divide á poboación en dúas mitades iguais (ver táboa 1).

Táboa 1. Descrición da Mostra en función do Grao de Estereotipía nas Escalas de Xénero e Sexo

		Alunas		Alunos		Total
		N	%	N	%	N
G.E. Modelos Familiares	Non Est.	204	46.0	239	54.0	443
	Est.	208	52.5	188	47.5	396
G.E. Comport. e Aptitudes	Non Est.	211	49.1	219	50.9	430
	Est.	202	49.0	210	51.0	412
G. E. Profisións	Non Est.	259	61.1	165	38.9	424
	Est.	150	36.7	259	63.3	409
G.E. Lid. Pol. e Roles de Trab.	Non Est.	284	72.4	108	27.6	392
	Est.	114	28.1	291	71.9	405
G.E. Cualidades e Trazos	Non Est.	214	55.7	170	43.3	384
	Est.	184	46.6	229	55.4	413

Para obter un índice de estereotipía global subdividiu-se a mostra computando o número de Escalas nas que cada suxeito estaba estereotipado, de modo que os suxeitos que manifestaban estereotipía nunha ou en ningunha das Escalas pasaron a denominar-se grupo dos *non estereotipados*, no caso de manifestar estereo-

típía en catro ou cinco das Escalas o grupo denominou-se *moi estereotipado*. O alunado que manifestaba estereotipía en dúas ou tres das Escalas, que se denominou *estereotipado*, non se terá en conta nas análises que a continuación se presentan. A descrición da mostra en función do sexo presenta-se na táboa 2.

Táboa 2. Descrición da Mostra en función das variábeis Grao de Estereotipía Global e Sexo

		Alunas		Alunos		Total
		N	%	N	%	N
Grao de Estereotipía	Non Est.	153	66,8	76	33.2	229
	Est.	187	46.3	217	53.7	404
	Moi Est.	73	34.9	136	65.1	209

Nas escalas A e B do Cuestionario de Percepción de Xénero o *grupo moi estereotipado* está composto por alunado que considera que: a) determinados comportamentos e aptitudes dan-se con maior frecuencia nas rapazas, en concreto perciben que a meticulosidade, preocupación polas demais persoas, responsabilidade, amabilidade, obediencia, orde, docilidade, dozura, coidado da aparencia física e o carácter sensible caracterizan en gran medida ás rapazas. Pola contra, manifestan que a valentía, agresividade, destreza física e a competitividade son atributos máis frecuentes nos rapaces (Escala A); b) hai unhas profesións máis axeitadas para ser desempeñadas polas mulleres –enfermería, profesora-

do de infantil e perruquería/estética-, e outras que son máis adecuadas aos homes, entre as que sinalan enxeñaría, carpintería, gandeiría e mecánica (Escala B).

Ademais este grupo manifesta que nas súas familias existe unha división sexual dos traballos do ámbito do fogar, constatándose que as mulleres son as que seguen realizando as tarefas que dentro deste ámbito se lle atribuíron tradicionalmente, así seguen sendo tarefas desempeñadas por mulleres as seguintes: lavar os pratos, varrer/pasar a aspiradora, poñer a roupa a lavar e tendé-la, pasar o ferro, coser/arranxar a roupa, facer a lista da compra e comprar, decidir que se cocina e cocinar, ir

de tendas/comprar roupa, facer as camas e coidar/regar as plantas; nestas familias aos homes reservan-se-lle tarefas como cravar cravos para poñer cadros, colocar/reparar lámpadas, levar o coche ao taller, lavar ou levar o coche a lavar e arranxar enchufes. Estes datos obtiveron-se a través do cuestionario ¿Quen Fai Que?.

O grupo moi estereotipado obxecto de análise deste estudo tamén manifesta atitudes de xénero estereotipadas e sexistas, avaliadas mediante o Inventário de Atitudes de Xénero (XAI), na medida en que acepta a división sexual de tarefas e/ou funcións laborais e políticas e mantén valores tradicionais relacionados co traballo e o liderato político, especificamente, prioriza o traballo da muller na casa, culpabiliza á muller de non lograr a súa promoción ou relega-se a espensas do home e responsabiliza ao home das decisións económicas, en canto ao liderado político, fan recaer nos homes o liderado político e moral aducindo-se razóns non especificadas ou a emotividade da muller para excluí-la de cargos políticos. Quer dicir, trataría-se dunha atitude baseada na aceptación de que a muller debe estar destinada ao mundo privado, o home ao público, a muller reproducindo o modo de vida e o home producindo-o, a muller como un suxeito pasivo e o home instalado na actividade produtiva. O grupo moi estereotipado tamén asocia valores expresivo-comunais coas mulleres, asigna ás mulleres cualidades tradicionais como a amabilidade, a forza creativa, a bondade, a súa maior disposición para axudar ou adicar-se a outras persoas, e atribúe os valores instrumentais-axentes aos homes, cualidades tradicionalmente asignadas aos homes, como a competitividade, a seguridade, o espírito aventureiro, a independencia e a súa maior adecuación a determinadas profesións e negocios.

Unha vez creada a variábel quixemos comprobar se determinadas variábeis afectivo-motivacionais da aprendizaxe escolar: Autoconceito-Autoestima avaliado a través

do cuestionário ESEA-2 e da Escala de Autoestima de Rosenberg teñen unha relación de dependencia co grao de estereotipia, para isto recorreremos ao Modelo Lineal Xeral Multivariante.

Instrumentos de medida

- 1) **¿Quen Fai Que? (QFQ)**. Este cuestionário composto por 30 items trata de comprobar que persoa da familia do alumnado realiza habitualmente tarefas que teñen que ver coa alimentación, hixiene, vestuario, asistencia a membros da familia, administración e mantemento da casa. Neste caso as posibles respostas foron: “muller”, “home”, “ambos” e “persoa a soldo”.
- 2) **Cuestionário de Percepción de Xénero (CPX)**. A) CPX.A. Trata de avaliar comportamentos e aptitudes que se poden considerar como que son máis frecuentes en rapazas, en rapaces ou indistintamente. Está formado por 36 items. Ao alumnado pedía-se-lle que indicara se eses comportamentos e aptitudes se daban con máis frecuencia en rapaces ou en rapazas, ou se se podían presentar tanto neles coma nelas. Polo tanto, as alternativas de resposta que se ofrecían eran: “máis nas rapazas”, “máis nos rapaces” e “ambos”. B) CPX.B. Intenta constatar se o alumnado considera que hai profesións máis axeitadas para as mulleres, os homes ou que non importa o sexo á hora de realizar calquera profesión. Presentáronse 16 profesións coas seguintes opcións de resposta: “máis para as mulleres”, “máis para os homes” e “ambos”. Este Cuestionário é o anterior QFQ son de elaboración propia.
- 3) **Inventário de Atitudes de Xénero (XAI)**. Este cuestionário está deseñado para coñecer que atitudes ten o alumnado acerca de distintos tópicos relacionados co sistema sexo-xénero. Os 40 items que o forman están extraídos do inventário do

mesmo nome elaborado por Richard D. Ashmore, Frances K. Do Boca e Scott M. Bilder (1995). Unha vez obtida a fiabilidade do Inventário (Alpha de Cronbach = ,8694) realizou-se unha Análise Factorial Exploratoria polo método de compoñentes principais, ao que se aplicou unha rotación varimax. Como resultado obtiveron-se 8 factores con valores propios superiores a 1 e porcentaxe de varianza explicada de 11,62. Neste estudo só utilizamos os 3 primeiros factores que fan referencia ao liderato político e roles de traballo e aos valores expresivo-comunais e instrumentais-axentes.

- 4) **E.S.E.A.-2.** A Escala de Avaliación do autoconceito para adolescentes elaborada por J.C. Nuñez Pérez –forma abreviada do SDQII de Marsh (1991)- está formada por 70 afirmacións que avalian once dimensións específicas e unha global do autoconceito. Das doce dimensións seleccionamos as que median Autoconceito Xeral, Matemático, Verbal e Académico, polo que podemos obter unha visión de como se percibe a si mesmo o alumnado a nivel global, en relación co traballo escolar e mais concretamente nas áreas verbal e matemática.
- 5) **Escala de Autoestima de Rosenberg.** A través de 10 items pode-se coñecer se o alumnado presenta sentimentos de fracaso e inseguridade ante os estudos –autoestima negativa- ou mantén confianza nas propias capacidades e satisfacción co seu rendimento.

RESULTADOS

A. Autoconceito

A avaliación do autoconceito realizou-se a partir do cuestionario ESEA-2 do que seleccionamos os catro primeiros factores: Autoconceito Xeral, Matemático, Verbal e Académico, que

tomados en conxunto amosan diferenzas significativas entre alunas e alumnos (p de $T^2=.002$) e entre o grupo estereotipado e non estereotipado (p de $T^2=.012$) –ver táboas 3 e 4-.

Ao analizar o efecto do factor **sexo** observamos que os alumnos obteñen puntuacións mais altas no autoconceito xeral ($\xi= 51,46$ en alumnos e $\xi= 49,20$ en alunas) e as alunas no verbal ($\xi= 50,33$ nas alunas e $\xi= 46,89$ para os alumnos), sendo as diferenzas estatisticamente significativas ($p < .006$ e $.015$, respectivamente) e no académico ($\xi= 49,89$ en alunas e $\xi= 48,89$), aínda que neste último autoconceito as diferenzas non son significativas.

O efecto do factor **grao de estereotipía** mostra que o *grupo non estereotipado* obtén medias mais altas no autoconceito verbal, académico -cuxa diferenza é significativa a respecto do grupo estereotipado- ($p < .001$ e $.034$) e no matemático, sen embargo no autoconceito xeral as medias alcanzadas por ambos grupos son practicamente iguais

A interacción entre os factores **sexo** e **grao de estereotipía** permite afirmar o seguinte: No *Autoconceito Xeral* as *rapazas Non Estereotipadas* obteñen unha media mais alta que as *rapazas Esterotipadas* ($\xi= 50,05$ e $\xi= 47,40$) cunha diferenza próxima á significatividade ($p < .065$). Nos *alumnos* son os *Esterotipados* os que alcanzan unha media superior aos *Esterotipados* ($\xi= 51,78$ e $\xi= 50,90$). No *Autoconceito Matemático* as *alunas Non Estereotipadas* conquiren puntuación media de 50,55 maior á das *Esterotipadas* ($\xi= 47,98$), diferenza que tamén está cerca de ser estatisticamente significativa ($p < .086$). No caso dos *alumnos* a media más alta é lograda polo grupo dos *Esterotipados* ($\xi= 49,04$ e $\xi=48,98$). En relación ao *Autoconceito Verbal*, unha vez mais, son as *alunas Non Estereotipadas* as que obteñen puntuacións medias maiores que as suas compañeiras do grupo *Esterotipado* ($\xi= 51,74$ e $\xi= 47,34$) resultando esta diferenza significativa ao nivel de $.002$. Polo que se refire aos *alumnos*

nesta dimensión do autoconceito os resultados van na liña inversa á obtida nas dimensións anteriores, xa que aquí quen obteñen a meia mais alta son os do grupo Non Estereotipado ($\xi = 48,34$ e $\xi = 46,03$), diferenza que está próxima á significatividade ($p < .085$). Por último, analizando os datos do *Autoconceito Académico* pudemos comprobar unha vez

mais, ao comparar o grupo de *alunas* non estereotipadas e estereotipadas, que son as primeiras as que logran puntuacións meias maiores ($\xi = 51,37$ e $\xi = 46,74$) sendo a diferenza estatisticamente significativa ($p < .002$). No grupo de *alunos* non estereotipados e estereotipados case que non se aprecian diferenzas de meias nesta dimensión do autoconceito.

Táboa 3. Estatísticos descritivos e Proba t de Diferencias de Meias

	Sexo	Grao de Estereotipía	Meia	Des. típ.	p	N
Aut.Xeral	Muller	Non Ester.	50,0573	9,5898	,065	153
		Estereotip.	47,4004	10,9301		72
		Total	49,2071	10,0903		225
	Home	Non Ester.	50,9012	8,2456	,470	76
		Estereotip.	51,7897	8,6587		130
		Total	51,4619	8,4993		206
	Total	Non Ester.	50,3374	9,1561		229
		Estereotip.	50,2252	9,7344		202
	Aut.Matemát.	Muller	Non Ester.	50,5560	10,4091	,086
Estereotip.			47,9884	10,4101	72	
Total			49,7344	10,4553	225	
Home		Non Ester.	48,9846	9,7698	,967	76
		Estereotip.	49,0439	10,1621		130
		Total	49,0220	9,9953		206
Total		Non Ester.	50,0345	10,2069		229
		Estereotip.	48,6677	10,2379		202
Aut.Verbal		Muller	Non Ester.	51,7450	9,4515	,002
	Estereotip.		47,3483	10,1220	72	
	Total		50,3380	9,8650	225	
	Home	Non Ester.	48,3451	9,1371	,085	76
		Estereotip.	46,0394	9,2686		130
		Total	46,8900	9,2653		206
	Total	Non Ester.	50,6166	9,4653		229
		Estereotip.	46,5059	9,5770		202
	Aut.Académ.	Muller	Non Ester.	51,3766	10,3101	,002
Estereotip.			46,7481	10,3964	72	
Total			49,8955	10,5391	225	
Home		Non Ester.	48,6710	10,4613	,927	76
		Estereotip.	48,8098	10,4387		130
		Total	48,7586	10,4217		206
Total		Non Ester.	50,4787	10,4161		229
		Estereotip.	48,0749	10,4448		202

Podemos concluir sinalando que o *grupo de alumnas* non estereotipadas ten maior autoconceito, nas catro dimensións avaliadas, que o grupo de alunas estereotipadas, resultado as diferenzas estatisticamente significativas na dimensión verbal e académica. No caso dos *alunos* son os do grupo estereotipa-

do os que obteñen puntuacións mais altas pero só nas dimensións do autoconceito xeral e matemático; na dimensión verbal sucede o contrario, é o grupo dos non estereotipados o que logra meias superiores, aínda que as diferenzas non son significativas en ningunha dimensión.

Táboa 4. Probas dos efectos inter-suxeitos e significación multivariábel

Fonte	Variábel dependente	Sig. T^2	F	Sign.
Sexo	Autoconceito Xeral	,002	7,610	,006
	Autoconceito Matemático		,062	,804
	Autoconceito Verbal		6,005	,015
	Autoconceito Académico		,093	,760
Grao de Estereotipía	Autoconceito Xeral	,012	,869	,352
Autoconceito Matemático	1,458		,228	
Autoconceito Verbal	12,167		,001	
Autoconceito Académico	4,524		,034	
Sexo *	Autoconceito Xeral	,203	3,493	,062
Grao de Estereotipía	Autoconceito Matemático		1,599	,207
Autoconceito Verbal	1,184		,277	
Autoconceito Académico	5,101		,024	

Cruzando as variábeis sexo e grao de estereotipía, quer dicir, comparando o grupo de alunas e alumnos Non Estereotipadas co grupo de alunas e alumnos Estereotipadas podemos afirmar en relación co *Autoconceito Xeral* que no grupo *Non Estereotipado* non existen practicamente diferéncias entre alunas e alumnos, mentres que no grupo *Estereotipado* os alumnos obteñen puntuacións medias mais altas que as alunas ($\xi = 51,78$ e $\xi = 47,40$) apresentando diferéncias que case resultan significativas ($p < .062$). No *Autoconceito Matemático* no grupo *Non Estereotipado* quen logran medias superiores son as alunas ($\xi = 50,55$ e $\xi = 48,98$) mentres que no grupo *Estereotipado* son os alumnos ($\xi = 49,04$ e $\xi = 47,98$). Os datos do *Autoconceito Verbal* informan-nos, con respecto ao grupo *Non Estereotipado*, que as alunas deste grupo obtiveron puntuacións medias maiores aos seus compañeiros de grupo ($\xi = 51,74$ e $\xi = 48,34$), sucedendo o mesmo no grupo *Estereotipado* ($\xi = 47,34$ e $\xi = 46,03$). No *Autoconceito Académico*, e tal e como aconteceu nas dúas dimensións anteriormente analizadas, tamén son as alunas do grupo *Non Estereotipado* as que pontúan mais alto en comparación cos seus compañeiros ($\xi = 51,37$ e $\xi = 48,67$); no grupo *Estereotipado* as puntuacións maiores obteñen-nas os alumnos ($\xi = 48,80$ e $\xi = 46,74$) resultando esta diferéncia estatisticamente significativa ($p < .024$). Resumindo podemos sinalar que no grupo

Non Estereotipado son as alunas as que obteñen puntuacións maiores en tres das dimensións avaliadas do autoconceito (matemático, verbal e académico), mentres que no *grupo Estereotipado* os alumnos presentan maior autoconceito xeral, matemático e académico e as alunas deste grupo obteñen puntuacións mais altas no autoconceito verbal.

B. Autoestima

Para avaliar a autoestima utilizamos a Escala de Autoestima de Rosenberg. A proba de significación T^2 mostra diferéncias significativas entre o grupo estereotipado e non estereotipado ao considerar conxuntamente ambas variábeis dependentes (ver táboas 5 e 6).

Ao analizar o factor **sexo** verificamos que son os alumnos ($\xi = 50,33$) os que presentan unha maior autoestima positiva, a pesar de que a diferéncia coas alunas ($\xi = 49,81$) non é significativa. Na autoestima negativa practicamente non se observan diferencias entre alumnos e alunas ($\xi = 49,49$ e $\xi = 49,09$).

Ao considerar o **grao de estereotipía** observamos que existen diferéncias significativas ($p < .015$) a favor do grupo estereotipado na autoestima negativa ($\xi = 50,50$ e $\xi = 48,18$) e do grupo non estereotipado na positiva ($\xi = 50,63$ e $\xi = 49,43$), aínda que esta non resultou ser significativa.

Táboa 5. Estatísticos Descritivos e Proba t de Diferencias de Meias

	Sexo	Grao de Estereotipia	Meia	Des. típ.	p	N
Autoestima Negativa	Muller	Non Ester.	47,7066	9,5407	,002	152
		Estereotip.	52,0337	10,1232		72
		Total	49,0974	9,9180		224
	Home	Non Ester.	49,1519	10,2622	,704	76
		Estereotip.	49,6899	9,6319		136
		Total	49,4970	9,8416		212
Total	Non Ester.	48,1883	9,7883		228	
	Estereotip.	50,5012	9,8440		208	
Autoestima Positiva	Muller	Non Ester.	50,7931	9,0766	,028	152
		Estereotip.	47,7404	10,6784		72
		Total	49,8119	9,7021		224
	Home	Non Ester.	50,3216	9,4813	,991	76
		Estereotip.	50,3386	10,4350		136
		Total	50,3325	10,0807		212
Total	Non Ester.	50,6360	9,1952		228	
	Estereotip.	49,4392	10,5670		208	

A interacción do factor **sexo** por **grao de estereotipia** mostra que no grupo de *alunas* as Estereotipas presentan unha *Autoestima Negativa* maior que as do grupo Non Estereotipado ($\xi = 52,03$ e $\xi = 47,70$) resultando a diferenza estatisticamente significativa ($p < .002$). Entre os *alunos* estereotipados e non estereotipados case que non se presentan diferenzas neste tipo de autoestima ($\xi = 49,68$ e $\xi = 49,15$). En relación coa *Autoestima Positiva* son as *alunas* do grupo Non Estereotipado as que obteñen puntuacións máis altas ($\xi = 50,79$ e $\xi = 47,74$) sendo tamén a diferenza significa-

tiva ($p < .028$). Non se observan diferenzas entre os *alunos* dos grupos non estereotipados e estereotipados ($\xi = 50,32$ e $\xi = 50,33$). En conclusión, ao ter en conta o *grupo de alunas* vemos que as diferenzas entre o grupo de non estereotipadas e estereotipadas é significativa no caso de ambas autoestimas, aínda que no caso da negativa a media máis alta obtén-a o grupo de estereotipadas, mentres que na positiva obtén-a o de non estereotipadas. No *grupo de alumnos* estereotipados e non estereotipados practicamente obteñen as mesmas puntuacións en ambas autoestimas.

Táboa 6. Probas dos efectos inter-suxeitos e significación multivariábel

Fonte	Variábeis dependentes	Sig. T^2	F	Significación
Sexo	Autoestima Negativa	,568	,205	,651
	Autoestima Positiva		1,136	,287
Grao de Estereotipia	Autoestima Negativa	,045	6,021	,015
	Autoestima Positiva		2,314	,129
Sexo *	Autoestima Negativa	,122	3,652	,057
Grao de Estereotipia	Autoestima Positiva		2,366	,125

Se comparamos o grupo de *alunas* e *alunos* Non Estereotipadas co grupo de *alunas* e *alunos* Estereotipadas podemos afirmar en relación a *Autoestima Negativa* que as *alunas*

do *grupo Non Estereotipado* presentan puntuacións medias inferiores ás dos *alunos* ($\xi = 47,70$ e $\xi = 49,15$), mentres que na *Autoestima Positiva* case que non se aprecian diferenzas

entre alunas e alumnos ($\xi= 50,79$ e $\xi=50,32$). No grupo *Estereotipado* as alunas son as que presentan unha *Autoestima Negativa* maior que os alumnos ($\xi= 52,02$ e $\xi= 49,68$) sendo a diferenza estatisticamente case significativa ($p < .057$); na *Autoestima Positiva* son eles os que presentan puntuacións meias mais altas ($\xi= 50,33$ e $\xi= 47,74$) en comparación coas alunas do mesmo grupo. Resultando que os estereotipos sexistas nas alunas están asociados con autoestima negativa e nos alumnos coa autoestima positiva.

DISCUSIÓN E CONCLUSIÓNS

Dado que partimos de que o autoconhecimento non é neutro xa que se adquire a través da interacción nun contexto social e físico concreto onde se desenvolven as persoas, queremos sinalar que as análises e conclusións que a continuación realizaremos refírense á sociedade occidental especificamente á galega, cunhas normas, roles, valores e axentes de socialización diferentes a outras culturas.

Os resultados obtidos permiten-nos concluir o seguinte: a) considerando só o sexo do alunado, os alumnos obtiveron puntuacións máis altas no autoconceito xeral e as alunas no verbal, diferenzas estas que resultaron significativas e, b) atoparon-se diferenzas significativas tamén no autoconceito do alunado estereotipado e non estereotipado, en concreto as alunas non estereotipadas presentaron un autoconceito verbal e académico maior que as do grupo estereotipado e os alumnos do grupo estereotipado un autoconceito académico significativamente maior que as alunas deste mesmo grupo.

Os alumnos independentemente do grao de estereotipía que presentan consideran que teñen moitas cousas das que estar orgullosos, gustan de si mesmos, e cren que o que fan, en xeral, fan-no ben. Os alumnos do grupo estereotipado e as alunas non estereotipadas opinan que teñen bos resultados na maioría das mate-

rias, valoran-se como bos e boas estudantes, ademais de apreciar que non teñen problemas coa maioría das materias xa que non as consideran difíceis. Por último, este mesmo grupo de alunas tamén obtén bos resultados en lingua e aprende rápido, gustan do traballo que realizan nas aulas de lingua e teñen un óptimo desempeño nas tarefas que requiren habilidades lingüísticas.

Outras diferenzas observadas entre o alunado da mostra, que pese a non ser significativas cremos que deben ser comentadas, refírense ao feito de que as alunas do grupo non estereotipado presentaron maiores puntuacións que os seus compañeiros de grupo no autoconceito matemático, verbal e académico, mentres que no grupo estereotipado son os alumnos os que obtiveron maiores puntuacións nas dimensións do autoconceito xeral e matemático, e as alunas no verbal.

A respecto da autoestima obtiveron-se diferenzas significativas entre o grupo non estereotipado e estereotipado, especificamente foi este último o que apresentou unha maior autoestima negativa. Estas diferenzas apuntan a que as alunas estereotipadas puntuaron máis alto en autoestima negativa e as do grupo non estereotipado en autoestima positiva. Polo que podemos dicir que as alunas non estereotipadas son rapazas que manteñen actitudes positivas cara si mesmas, consideran-se capaces de facer as cousas tan ben coma outras persoas, avalían-se como persoas de valía, con boas cualidades e están satisfeitas consigo mesmas. Mentres que as alunas estereotipadas senten-se inclinadas a pensar que fracasan en moitos aspectos da súa vida, non teñen boa consideración de si mesmas, non perciben as cualidades positivas da súa persoa e non se senten satisfeitas.

Á vista dos resultados acadados estamos en condicións de afirmar que a hipótese formulada confirma-se só parcialmente, xa que en contra do postulado os alumnos presentaron un autoconceito global máis alto que as alu-

nas; as alunas mais estereotipadas non manifestaron ter un autoconceito verbal maior, e os alumnos estereotipados tampouco puntuaron mais alto no autoconceito matemático. Sen embargo, si que se obtiveron diferéncias entre o alunado estereotipado e non estereotipado, especificamente entre as alunas destes dous grupos, en distintas dimensións desta variábel, sendo as alunas do grupo non estereotipado as que presentaron maiores puntuacións nas catro áreas avaliadas. Por outro lado, a parte da hipótese referida á autoestima confirmou-se en relación ás alunas, dado que as alunas mais estereotipadas foron as que presentaron unha autoestima negativa mentres que a do grupo non estereotipado era positiva.

En conclusión, nas alunas observa-se unha asociación entre actitudes de xénero tradicionais e auto-valoración e autoestima mais negativa, ocorrendo o caso inverso nas alunas que non manteñen estereotipos de xénero, que traspasan as barreiras das normas culturais que apoian os roles de xénero tradicionais. Polo tanto, as alunas que cren que todas as actividades poden ser desempeñadas por calquera persoa, que tanto as mulleres como os homes temos aptitudes, intereses e trazos psicolóxicos semellantes, son rapazas que se valoran positivamente, que confían nas súas habilidades e, en consecuencia otorgaran-se mais posibilidades e aspiracións e maiores expectativas de éxito, dado que os auto-esquemas definen ou posibilitan o que unha pode ser ou facer no futuro. Sen embargo, nos alumnos non podemos dicir que se dea esta asociación xa que entre o grupo dos estereotipados e non estereotipados non se apreciaron diferéncias significativas en ningunha das dimensións avaliadas do autoconceito, nen na autoestima.

Os estereotipos de xénero tamén poden levar ao profesorado a percibir de forma diferente a alunas e alumnos e a formar-se expectativas mais elevadas para os rapaces nas actividades tipicamente masculinas e con relación ás rapazas nas tarefas tradicionalmente femi-

ninas. Estas expectativas que manifesta na interacción pedagóxica van influir nas auto-percepcións das alunas e alumnos e consecuentemente na súa motivación, esforzo e expectativas de éxito nas diferentes tarefas escolares. Sendo conscientes desta influencia corresponde-lle á escola valorar e fortalecer valores, modelos e actitudes de xénero non tradicionais, impulsar programas de intervención tendentes a neutralizar a discriminación da que son obxecto as rapazas e favorecer comportamentos asertivos e activos nas alunas a fin de permitir-lles desenvolvementos persoais nos que conquiran niveis altos de autoestima e autoconceito.

REFERÉNCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ANDREWS, P.A. (1987): Gender differences in persuasive communication and attribution of success and failure. *Human Communication Research*, 13, 372-385.
- ARCHER, J. (1984): Gender roles as developmental pathways. *British Journal of Social Psychology*, 23, 245-256.
- ASHMORE, R.D., DEL BOCA, F.K. e BILDER, S.M. (1995): Construction and validation of the Gender Attitude Inventory, a structured Inventory to assess multiple dimensions of gender attitudes. *Sex Roles*, 11/12, (32), 753-785.
- BARBERÁ, E. (1998): Estereotipos de género: construcción de las imágenes de las mujeres y los varones. En J. Fernández (Coord.): *Género y sociedad* (pp. 177-206). Madrid. Pirámide.
- BROVERMAN, I.K. e cols. (1972): Sex-role stereotypes: A current appraisal. *Journal of Social Issues*, 28, 59-78.
- BYRNE, B.M. e SHAVELSON, R.J. (1986): On the structure of adolescent self-concept. *Journal of Educational Psychology*, 78, 474-481.
- CANO, I. e ROS, M. (1994): Imagen y norma social sobre la estereotipia. *Revista de Psicología Social*. 9 (1), 43-64.
- CREMADES, A., RODES, I., SIMON, E. e SIMON, N. (1991): *Materiales para coeducar. El comentario de texto: aspectos cautivos*. Madrid: Mare Nostrum.

- DEAUX, K. e LEWIS, L. (1984): Structure of gender stereotypes: Interrelationships among components and gender label. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46 (5), 105-116.
- DEAUX, K. e KITE, M.E. (1987): Thinking about gender. En B.B. Hess e M.M. Ferree (Eds.): *Analyzing gender: A handbook of social science research*. Newbury Park: Sage.
- FEINGOLD, (1994): Gender differences in personality: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 116, 429-456.
- GADZELLA, B.M. e WILLIAMSON, J.D. (1984): Differences between men and women on selected Tennessee self-concept scales. *Psychological Reports*, 55, 939-942.
- GARDNER, R.C. (1994): Stereotypes as consensual beliefs. En M.P. Zanna e J.M. Olson (Eds.): *The psychology of prejudice: The Ontario Symposium* (vol.7). Hillsdale, NJ: LEA
- HACKETT, G., BETZ, N.E., O'HALLORAN, M.S. e ROMAC, D.S. (1990): Effects of verbal and mathematics task performance on task and career self-efficacy and interest. *Journal of Counseling Psychology*, 37, 169-177.
- HAMILTON, D.L. e SHERMAN, J.W. (1994): Stereotypes. En R.S. Wyer e T.K. Srull (Eds.): *Handbook of social cognition. Vol 2: Applications*, Hillsdale, NJ: LEA.
- HATTIE, J. (1992): Correlates of self-concepts. En J. Hattie (Ed.): *Self-concept*. (pp.176-181). Hillsdale, NJ: Erlbaum .
- HYDE, J.S. e FROST, L.A. (1993): Meta-analysis in the psychology of women. En F.L. Denmark e M.A. Paludi (Eds.): *Psychology of women: A handbook of issues and theories* (pp. 67-103). Westport, CT: Greenwood Press.
- JACKSON, L., HODGE, C. e INGRAM, J. (1994): Gender and self-concept: A reexamination of stereotypic differences and the role of gender attitudes. *Sex Roles*, 9-10, (30), 615-630.
- JOSEPH, R.A., MARKUS, H.R. e TAFARODI, R.W. (1992): Gender and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 391-402.
- LIPS, H.M. (1988): *Sex and gender: An introduction*. Mountain View: Mayfield.
- MARSH, H.W. (1991): *The Self Description Questionnaire (SDQ) II. A theoretical and empirical basis for measurement of multiple dimensions of adolescents self-concept: An interim test manual and a research monograph*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.
- MARSH, H.W. e SHAVELSON, R. (1985): Self-concept: Its multifaceted hierarchical structure. *Educational Psychologist*, 20, 107-123.
- MARTIN, C.L, WOOD, C.H. e LITTLE, J.K. (1990): The development of gender stereotype components. *Child Development*, 61, 1891-1904.
- MATLIN, M.W. (1987): *The psychology of women*. New York: Rinehart and Winston.
- MENDELSON, B.K., WHITE, D.R. e MENDELSON, M.J. (1996): Self-esteem and body esteem: Effects of gender, age and weight. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 17, 321-346.
- MICHEL, A. (1987): *Fuera moldes. Hacia la superación del sexismo en los libros infantiles y escolares*. Barcelona: LaSal
- MOYA, M. (1985): Identidad, roles y estereotipos de género. *Revista de Psicología General y Aplicada*, 40, 457-472.
- NETO, A. e cols. (1999): *Estereotipos de género*. Lisboa: Comissão para a Igualdade e para os Direitos das Mulheres.
- PITCHER, E.G. e SCHULTZ, L.H. (1983): *Boys and girls at play: The development of sex roles*. New York: Bergin & Garvey Publishers.
- POMAR, C. (1997): *Actividade física e estereotipos de género: Estudo da percepção da apropriação e do desempenho motor de género em actividades lúdico-motoras*. Dissertação de Mestrado (texto policopiado). Faculdade de Motricidade Humana. Universidade Técnica de Lisboa.
- ROBERTS, T. (1991): Gender and the influence of evaluations on self assessments in achievement settings. *Psychological Bulletin*, 109, 297-308.
- RUBLE, D.N., GREULICH, F., POMERANTZ, E.M. e GOCHBERG, G. (1993): The role of gender-related processes in the development of sex differences in self-evaluation and depression. *Journal of Affective Disorders*, 29, 97-128.

- SANTOS GUERRA, M.A. (1998): La sexualidad en las organizaciones escolares. En J. Ramos (Coord.): *El camino hacia una escuela coeducativa* (pp.71-107). Sevilla: MCEP (2ª ed.)
- SHERMAN, J.W. (1996): Development and mental representations of stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70 (6), 1126-1141.
- SKAALVIK, E.M. (1986): Sex differences in global self-esteem: A research review. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 30, 167-179.
- SKAALVIK, E.M. e RANKIN, R.J. (1990): Math, verbal, and general academic self-concept: The internal/external frame of reference model and gender differences in self-concept structure. *Journal of Educational Psychology*, 82, 546-554.
- STAKE, J.E. (1992): Gender differences and similarities in self-concept within everyday contexts. *Psychology of Woman Quarterly*, 16, 349-363.
- TAJFEL, H. (1981/1982): *Grupos humanos e categorias sociais* (2 vols.). Lisboa: Livros Horizonte.
- TURNER, P.J., GERVAI, J. e HINDE, R.A. (1993): Gender-typing in young children: Preferences, behaviour and cultural differences. *British Journal of Developmental Psychology*, 11, 323-342.
- ZUCKERMAN, D.M. (1989): Stress, self-esteem, and mental health: How does gender make a difference?. *Sex Roles*, 20, 429-444.